



Emin Ker. János.



Az Európaszerte ismert Pátkánián Kherovpe után nemsokára elvesztette az örménység másik híres orientalistáját is: Emin Ker. Jánost (Mégérdics). A táviró mult év december 25-én vitte el az öt világrész különböző részeiben elszoródott örményeknek a szomorú hírt, hogy a »híres örmény tudós« hosszas betegség után megszűnt élni.

Emin- Hovszephián Mégérdics (Emin-Józseffi Ker. János) az Ispáhán mellett fekvő Új-Csughában (Nor-Csughá, Persia) született 1813-ban. Kilencz éves volt, midőn atyja ötet Indiába vitte és beadta Calcuttában az örmények »Emberszerető iskolá«-jába. De nem maradt itt sokáig. Svéd hajóval bejárta Ázsiát, Átrikát; elment Svédországba, Finnlandba; 16 éves korában Moszkvába érkezett. Még Indiában

tartozkodása alatt sok szépet hallott a moszkvai Lázárev-féle akadémiáról, azért 1829-ben Emin ezen akadémia növendékei közé iratkozott. Ekkor anyanyelvén kívül tudott angolul és perzsául. Az egyetemi tanfolyam befejezése után a tanári pályára lépett. Sok évig tanárkodott a Lázárev-féle akadémián, melynek felügyelője, a Vladimir- és a moszkvai V-ik gymnasiumnak pedig igazgatója volt.

Emin Mègèrdicsnek írói munkássága nagy nevet szerzett. Ő különösen a régi örmény irodalmat tanulmányozta. Alaposan megismerkedvén az örmény nemzet multjával, irodalmával, — igyekezett azt nemcsak az oroszok, hanem egész Európa előtt is ismeretessé tenni. Még akadémiai tanuló korában lefordított egy jó francia munkát oroszra — és az akkori orosz sajtó azt figyelmére méltatta.

Számos munkái közül itt csak egy-kettőről teszünk említést: 1) Chorenei Mózes történelme jegyzetekkel, oroszul. 2) Nagy Vártán történelme, oroszul. 3) Ászoghig történelme, oroszul. 4) Sárágán, teljes fordítás, oroszul. 5) Régi örmény regék, örményül. 6) Byzanci Faust, francziául. 7) Az örmény írásjegyek. Nagyobb munkáinak száma 34. Legtöbb munkájában régi, klasszikus örmény írókkal foglalkozik, kiknek munkáit oroszra vagy francziára fordítja. Ezeken kívül irt még számos örmény tárgyú tanulmányt, értekezést oroszul, miket a tudósok többnyire francziára lefordítván, megismertették Európával az örmény irodalom kincseit.

A határtalan tiszteletnek, melylyel a mély tudományú író iránt különösen az örménység viseltetett, 1886. ápril 29-én adtak ünnepélyes kifejezést számos ismerősei. Ugyanis a mondott napon tartotta a Lázárev-akadémia a híres Emin 50 éves írói jubileumát. Özönével jött a távirat, üdvözet. Ez alkalommal több tudományos intézet tagjává választotta Emint. Az ünnepély alatt az üdvözetekre válaszolva a többek közt ezeket mondá a szerény tudós: »Nem tudom, mivel érdemeltem meg e fényes kitüntetést. Én a tudománnyal, régiségismével, orientalismussal, irodalommal azért foglalkoztam, mert azokban gyönyörűségemet leltem. En kedvencz tárgyaimnak csak annyi időt szenteltem, mennyi szabad perczet szakithattam a tanítás fárasztó,

nehéz órái után tanulmányaim szives folytatására; azért csak annyit tettem, mennyit tudtam. Én dolgoztam, mert a munka jól esett lelkemnek. Önök azonban más jelentőséget tulajdonítanak munkásságomnak; azt mondják, hogy szolgálót tettem munkásságommal az irodalomnak, a tudomány-nak. . . Csak ma, miután mindezt láttam és hallottam, kezdettem munkásságomnak magam is más értéket tulajdonítani. Most már úgy vagyok meggyőződve, hogy életemből egy félszázad nem tűnt el — haszontalanul.«

Szongott Kristóf.

Agathangelos örmény történetiró. ¹⁾

V.

Hátra van még megállapítanunk Agathangelos munkája egyes részeinek történeti hitelességét. Hasonlítsuk először is össze Choszrov és Tiridát haditetteinek »szent Gergely életé«-ben foglalt leírását azokkal a gyér feljegyzésekkel, melyeket Örményország e korbéli történetéről görög és római íróknál találunk. Dio Cassius szerint Artashir 228-ban megtámadta Örményországot, de az örmények, a médeknek egy része s Ártáván fiai megverték s vissza kellett vonulnia. A hadjáratban, melyet Alexander Severus a perzsák ellen intézett (231—233), az örmények szövetségesei valának a rómaiaknak s mint Herodian elbeszéli, a római sereg egy része Örményországon keresztül nyomult be Médiába, felégette falvait s sok foglyot hurczolt el, a nélkül, hogy Artashir a hegyes vidéken hasznavehetlen lovasságával ezt meggátolhatta volna. Ám-bár a római sereg csakhamar vissza lőn híva Médiából, a szenvedett vereségek folytán mégis annyira meggyöngültek a perzsák, hogy három-négy évig szükségképen nyugodtan kellett viselniök magukat. Sz. Gergely életirója beismeri, hogy Örményország királya nyugodtan nézte Ártáván bukását s visszavonult Örményországba, mert nem volt a

¹⁾ Gutschmid, Agathangelos stb.

küzdelemre előkészülve; de azután előadja, hogy a kaukazi népek által támogatva támadó hadviselést kezdett Artashir ellen s tiz éven át, meggyilkoltatásaig minden évben seregeket vezetett a perzsa birodalomba, Assyriát elpusztította egész Ktesiphonig, sőt az arabok földjeig előrehatolt. Mind a két ízben ugyanarról az eseményről van szó, csakhogy az örmény író, nyilván nemzeti hiúságból, elhallgatja a médek s párthusok még le nem igazott részével való szövetséget, melynek tetemes része volt az örmény király első nagy sikereiben, valamint a rómaiakkal való még fontosabb frigyét is. Az örmény király győzelmeinek tiz esztendeje 228—237 közé esik, a kezdet megegyezik tehát a Dio Cassius által említett időponttal, s az időköz vége a rómaiak s perzsák közti hadviselés utáni három-négy év lejártával, a mely alatt Herodian szerint nyugodtan kellett vesztegelnie Artashirnak. Az örmény életíró tehát jól értesültnek bizonyul s semmi támpontunk sincs arra, hogy őt túlzással vádoljuk; sőt a rabló kaukazi népek felhasználása a perzsa király ellensége által, mint igazi történeti jellegű részlet, más időkbeli számos analogia által is megerősítést nyer.

Örményországnak meghódításáról a perzsák által, a következőket foglalják magukban a görög följegyzések; Zonaras és Evagr. szerint Fülöp császár 244-ik évi békekötésben Örményországot Mesopotamiával egyetemben átengedte Shapurnak, de csakhamar felbontá a szerződést s a maga részére követelte ezen országokat. Csakis Gallus uralkodása alatt (252 vagy 253) voltak a perzsák képesek »Örményország birtokába helyezni magukat, miután annak királya, Teridates elmenekült, fiait pedig hatalmukba ejtették.« Homlokegyenest ellenkezik e följegyzéssel az örmény életíróé, mely szerint Choszrov király 238-ban a perzsák bujtogatására meggyilkoltatott, Örményországot Artashir nemsokára megszállotta s utolsó királyának, Trdátanak még gyermekkorban levő fiát a római területre menekülni kényszerítette. Egyike forog itt fenn a azon ritka eseteknek, a midőn még ma is megállapítható, Fárbi Lázár állításának igaz volta, hogy a régi örmény történeti könyvekben vannak tudósítások, a melyek jelentékenyen eltérnek Agathangelos adataitól. Az örmény nemességnek

II. Theodosiushoz intézett iratában (Elisaeus-nál, c 3) említés történik arról, miként Trdát királyt, hogy megmentsék kegyetlen s apagyilkos nagybátyjaitól, gyermekora óta görög földön nevelték. Közelebbről tekintve a dolgot, össze lehet ezt egyeztetni avval, a mit az örmény életiró mond. Mindenesetre a földolokban, hogy t. i. Trdát gyermekkorában a perzsák elől római területre menekült, a két örmény tudósítás, bár egészen függetlenek egymástól, szem közt áll Zonaras-sal s fel lehet tennünk, hogy az örmény hagyománynak jobban kellett értesülve lennie e kérdésben, mely az ország első keresztény királyát érinti. Ha igaza lenne Zonarasnak, csak Teridátesre gondolhatnánk, a ki 217-ben örmény királylyá lett s az örmény források részéről összetévesztése forogna fenn két azonos nevű uralkodónak. Evvel az összetévesztéssel azonban elcsúszna az egész többi elbeszélés is Örményország visszafoglalásáról Trdát által, megismerkedéséről a kereszténységgel s atyjának a perzsákkal való háborúiról, a melyeket Choszrovról az idősebb Teridates-re kellene ez esetben átvinnünk. Ámde nagyon feltűnő lenne, hogy az örmény hagyomány ne őrizte volna meg az első keresztény király atyjának nevét sem. S mint sok más esetben, itt is az unoka neve, megerősíteni látszik a nagyatyáét. Trdát fiát ugyanis szintén Choszrovnak nevezték.

Csak az örmény életirónak időmeghatározása tarthatatlan a Zonaras-éval szemben. Ámde hogy az utódok emlékezetében Örményországnak a perzsák által való meghódítása közvetlenül Choszrovnak meggyilkolásához csatlakozott, azt megmagyarázhatni részint abból az optikai törvényből, mely szerint a távolságok a messzebb állónak szemeiben rövidülnek, részint a költői szükségéből a népmondának, melyre nézve a hősnek halála itt képezte az egyedül alkalmas befejezést. A történeti valóságnak annak kellett lennie, hogy Choszrov meggyilkoltatása 238-ban egyelőre minden befolyás nélkül maradt Örményország sorsára; fia, Trdát zsenge gyermekkorában követte őt s a perzsáknak, szövetségben Choszrov fivéreiével, csak 252-ben vagy 253-ban sikerült Trdátot, mielőtt még férfikorát elérte volna, elűzni s Örményországot hatalmukba ejteni.

Egészen kétségtelen továbbá, hogy nem Ardashir, hanem fia, Shapur volt Örményország meghódítója. A határ-árok, melynek létesítését az életiró a perzsa királynak tulajdonítja, megfejté, hogy miként jöhettek az örmények e téves névre. E határjelzőket ugyanis »Artashir-félék«-nek nevezték, s ezen elnevezés eredetét majd a sassanida Artashirtól, majd egy hasonló nevű régi örmény királytól származtatták le.¹⁾ Feltétlenül az utóbbit kell helyes megfejtésnek tartanunk.

A mit Trdátnek római számkivetésében viselt dolgairól olvasunk, mondaszerű ugyan, de mégis tényleges dolgokhoz fűződik. Agathangelos elmondja, hogy párviadalban legyőzte a góthok királyát, ki a rómaiaknak hadat üzent s jutalmul a császártól diademét kapott és hadsereget, melynek segítségével a perzsákat kiűzte Örményországból s visszaszerezte őseinek birtokát. E visszaszerzésről mit sem tudnak a classicus források. Olvassuk azonban Trebellius Pollionál, hogy 260-ban Örményország királya volt Shapurnak szövetségese; Artabasdesben, kivel Choszrovunk a perzsákkal frigyre lépett, egyik fivérének kell felismerünk. Másfelől Synesios-nak egyik elbeszéléséből, mely Probusra s a 279-ik év körüli időre vonatkozik, kiderül, hogy a római császár Örményországban, a perzsa határ tözsomszédságában egy perzsa követséget fogadott s oly benyomást tett erre, hogy az ifjú perzsa király háború nélkül kész volt minden kívánságát teljesíteni. S mint Vopiscus-ból kitűnik az örmények már 271-ben Zenobia zászlói alatt harcoltak. A közbeeső időben kellett a perzsáknak újra elveszteniök Örményországot. A körülmények egybevetése azon következtetéshez vezet, hogy csakis Odenathusnak a perzsák fölötti diadala folytán következhetett ez be. Csakis így magyarázhatni meg a classicus kútfők teljes némaságát oly fontos eseménnyel szemben, a minő Örményország visszaszerzése, a mi merőben érthetetlen lenne, ha a perzsák elleni birodalmi hadjárat idézi vala elő. Épen ezen időre esnek azonban a góthok kisázsiai rabló hadjáratai. Egy ellenök intézett hadmenet alkalmával vesz-

¹⁾ Chorenci Móz. II, 56.

tette el Odenathus életét. A mennyiben tehát azon körülményekről van szó, a melyek közt Trdát atyjáinak országába visszatért, az örmény életiró itt is jól értesültnék bizonyul.

A miket később Trdátnek a perzsák elleni hőstetteiről elbeszél, ugyanazon mérlegelés alá esnek, mint az atyjáról, Choszrovról feljegyzett dolgok. Nemzeti hiúság az örmények, mint Róma szövetségesei által kivivott sikereket tisztán örmény győzelmekké bélyegezte; ámde életirónk annyiban hű marad a tényálláshoz, hogy Trdátal görög (vagyis római) lovasság élén veretteti le az ellenséges csapatokat. Csakis azon hadjáratokról lehet itt szó, a melyeket Carus (283-ban) és Galerius (296—297-ben) a perzsák ellen folytatott. Nárseh Örményországba való bevonulással nyitotta meg a háborút; Galerius Örményországban vivta meg a perzsák fölötti döntő csatát¹⁾ s a békeponztatok közt egy Örményország javára is szólt, a mennyiben megszabta, hogy Zintha erőd Media közelében fogja a határát képezni. Kétségtelen, hogy az örmény királynak e háborúban kiváló szerepet kellett játszania; s az életiró azon adata is, hogy Trdát pusztította el különösen Assyriát, megerősítést nyer abban, hogy Galerius címzésében²⁾ a perzsák fölötti saját győzelmein kívül szövetségeseinek, az örményeknek s médeknek diadalaival is kérkedik.

Ezek mellett a mondai elem is bejátszik azonban az elbeszélésbe. Az a megjegyzés például, hogy »a büszke Trdát a folyamok gátjait feldönti s bátorságával kiszáritotta a tengerek áradatát,« eredetileg valamely mythicus tényre vonatkozhatott s csak később fűzhették azt egy történeti személyiséghez. Megerősíti e feltevést az a körülmény, hogy Choreneinél³⁾ találkozunk a hasonló tetteivel egy sokkal régibb Trdátnek, ki mint felkelő az örmény király ellen Mediának hozzáférhetlen határvidékein tanyázott s a király halálának hírére visszatért. Tudvalevő dolog, hogy a népmonda előszeretettel fűződik számüzöttekhez, ezeknek idegen földön


¹⁾ Eutrop. IX, 25. — ²⁾ Euseb., Hist. eccl. VIII, 17. —

³⁾ II, 63.

viselt dolgaikhoz s hazatérésökhöz és kétségtelen, hogy mindkét esetben ugyanazon mondákról van szó, melyeket majd a régi felkelő Trdátról, majd a hasonló nevű száműzött s hazatérő későbbeni királyról beszélnek el.

— A befejező közlemény jövő fizetünkben. —

Dr. Molnár Antal.



Az örökség.

— Folytatása és vége. *) —



A hogy az udvar hátsó részében álló külön kis házhoz értek, annak ajtajában megjelent a galambfehér hajú matróna, Csámicsné. Kérdő, csaknem ijedt tekintetet vetett urára, a mint közelebbről végig nézett az útszéli alakon, ki megilletődve érezte volna magát e bibliai hasonmású pár előtt, ha a bensejében forró érzelmek- és tervektől ilyesmire hangolódni birt volna. E helyett azonban fürkészőleg nézett az öreg nőre, mintegy kitudni szerette volna, hogy mit gondol felőle, hogy a szerint intézze majd beszédét.

— Azt mondja, — szolt Csámics Retezárra mutatva, — hogy vérem. Fedelet és kenyeret kér ez éjszakára. Isten nevében megadjuk neki.

— Véred? — kérdé hitetlenül az asszony; hát hogy jut ilyen sorsra, mikor te minden becsületes rokonodat szived szerint segited?

— Nem tudom. Eszembe se jutott, időm se volt még megkérdezni, hogy ki ő, és hogyan nem emlékezem a sorsára, arczára? — De gyerünk be, — végzé Csámics és kinyitá az ajtót, melyen át csakhamar az egyedüli szobába léptek mind hárman.

Ez inkább egy kis kápolnához hasonlított, és bármelyik kisebb falu szerette volna, ha ilyen temploma lett volna

*) Szerző betegsége akadályozta a regény korábbi befejezését. Szerk.

A tágas, nagy szoba falai csupa szentképtől volt borítva, míg a két ablak közé eső rész előtt, csaknem egy oltár külsejével bíró emelvény állott, középen hatalmas kereszttel, előtte nehéz diófából való térdeplővel. Az egész teremnek nem volt aztán egyéb butorzata, mint egy fehér fából faragott asztal a közepén, (rajta imádságos könyvek és olvasógyöngyök) és ez asztal körül két szék.

Ez utóbbiak egyikére mutatott rá Csámics, midőn kissé hagyta Retezárt körültekinteni, hogy térjen ahhoz a gondolathoz, hogy hol van. Szinte mondta ezzel: Vigyáz, akár csak Isten színe előtt beszélnél, úgy hallasd a szavad. . . . Leültek, a két férfi az asztal mellé, míg az asszony a feszület előtti térdeplőre omlott, és nem látszott többé a körülötte törtétekkel törődni.

Távolról halk dörgés hallszott, és pár pillanat múlva a szoba láthatólag elsötétült a borús égtől, mire Csámics meggyújtá az asztal fölött függő olajlámpát és ebben a rejtélyes benyomású helyzetben intézte Retezárhoz a kérdést.

— Tehát csakugyan vérem vagy?

— Az.

— Hogy hívnak?

— Retezár vagyok.

— Hol születtél?

— A hol az örményeknek legszebb a templomuk, és legigazabb a nyelvük.

— Különösen beszélsz, de megértettelek. — Szamos-útvárt?

— Igen?

— Ott is nőttél fel?

— Nem. Az apámmal, a ki testvére volt a feleségnek, Biharba kerültünk. Ott született még a leánytestvérem is, Kata.

— Él az apád?

A rongyos alak hallgatott. És ekkor az öreg asszony fölállott a térdeplőről és Retezárra szögzé szeméit.

— Nem hallottad mit kérdeztem? él az apád? Mint van, hogy te így lehetsz?

— Meghalt, — volt a csavargó ajkán kelt tompa válasz.

— Az Isten szedte el, vagy emberek okozták vesztét?

Mély csend, mely alatt Csámicsné végtelen izgatottsággal nézte az elzüllött embert, kitől ilyen egyszerű szavakkal, olyan rettenetes vallomást akartak véletlenül kivenni.

— Az Isten szólította magához, — szóló végre nagy küzdelem után Retezár, s kémlelőleg tekintett Csámicsnéra: Vajjon tudod te itt, ez elzárt helyen, hogy mivé lett az apám? Hallottad hírét itt, a hol ember se jár, hogy mi voltam én eddig?

Ezek a gondolatok forogtak meg fejében, de nem volt ideje felettök töprengeni, mert tovább kellett folytatnia áldatlan beszédét: — Hirtelen szedte el az öreget az Isten, — mondá tovább — és hirtelen szakadt meg dolgos, istenes élete. Épen imádságát végzé, midőn borzasztó gutta fért testéhez. Én fogtam karjaimba, és utolsó áldását is reám hagyva, lehelte ki jó lelkét. De nem fogant meg az áldása; üzletemben elveszítettem mindent a mit ő reám hagyott, és idegen országban próbáltam szerencsét. Átok üldözött ott is, és ily rongyokban kerültem a ti városotokba, hol azt mondták jó lelkek nekem, hogy ti ide jöttetek a szentek kedvére élni. Két hete étlen-szomjan gyalogolok ide hozzátok; alig egy-két szekér vett fel olykor, s alig jutott egy pár falatom; de türtem mint Job, mert hiszen érts meg rokon, nem magamért jövök. A szegény anyám és a húgom kéretnek, hogy add ki most életükben az örökségüket, mert nagy nyomorban élnek, és — uram bocsás — talán még az életkedvük is elmegeyen, ha nem segítesz rajtuk.

Csámicsné, — ki egy nagy-örményországi kéregető örmény paptól tudta, hogy a Retezár apját, ki az ő bátyja volt, fiának elvetemedettsége vitte a halálba, — eddig állhatatosan hallgatta a közējük nem való ember hazug szavait, mert hitte hogy beszéde közben azt is megtudja, hogy mi lett az öreg Retezárnéból, és mi sors vár a szegény Kata ifjúságára? És most a mikor Retezár az anyját és húgát emlegette, visszafojtva utálatát és haragját, csöndesen kérde meg őt:

— És hol lakik a szegény bátyám asszonya és leánya?

— Kolozsvárt.

— Senki sincsen velük? Az asszony özvegy és a leány annak maradt?

— Igen, igen, — válaszolt nagy készséggel Retezár, azt hívéen, hogy most őt is szánni fogják és czélt ér. Egy öreg rokonuk van, a kinél meghuzták magukat, de most az is az utczára hajtja őket. Ingyen nem tartanak senkit hazudott tovább.

— Beh jó hogy szóltál, — szólott utána Csámicsné. Ez lesz az ők szerencsájuk. Mindenünk az övék lesz; magad fogod el vinni nekik holnap. . . .

— Magam viszem el?! — tört ki örömeiben Retezár, — de hát mormogta később miért nem ma? Talán nem biztak bennem? — és itt arcza elsötétült, szemei vadul forogtak.

— Hogy ne biznánk benned, fiam; hiszen te is a mi vérünk vagy. Csak hogy ma már későn van. A dolog nem csak úgy megy. Magunknak is kell valamit hagynunk. Nem tudhatjuk, Isten meddig nyújtja életünket. Holnap újra megjösz. Kora reggel. És akkor elintézünk mindent.

— De hát miért kell innen elmennem? — kérdé újabb gyanúval Retezár.

— Mert itt nálunk ember nem hál soha. Ez a fogadalmunk.

— Pénzem sincs, hogy hol töltssem az éjszakát.

— Azt ád az uram; Csámics helyeslőleg bólintott, és intett mindkettőjüknek, hogy kövessék őt. Midőn elhagyták a kis kápolna-szobát, az agg ember bement a lakó-szobájukba, és pár percz mulva meglehetősen pénzzel tért vissza.

— Nesze, — szólott Retezárhoz, — vezéreljen az Isten; jó éjszakát. — De kezét nem nyújtott neki; e helyett előre sietett a kapúhoz, hogy azt kinyissa. Csámicsné pedig kezeit égre kulcsolva adott hálát az Égnek, hogy ez embertől megszabadulnak.

A Retezár szemeit sokkal jobban elkápráztatta a régen látott pénzcsozó, sem hogy észrevette volna azt a félel-

metes huzódozást, mit e két tisztos alak iránta e perczben mutatott.

— Csámics felnyitá a kapút.

— Az Isten legyen igazságos, — szólott Retezárhoz, ki átlépett a kapú küszöbén.

A míg Csámics azt bezárta, az öreg asszony pár szóval fülébe sugta, hogy Retezár gyilkolta meg igazán a bátyját, és hogy meglopta anyját és hűgát minden vagyonuktól. Az aggastyán arczába e szavak hallatára piros vér szökelt, és régen érzett indulat vett erőt rajta. Hirtelen fölnyitá a kapú kis ablakát, és Retezár után nézett.

— Holnap korán itt leszek, — szólott az utóbbi a mint azt a szép ősz fejet megpillantá a kapú ablakában.

— Soha! — mennydörgé Csámics.

— Ah, hát rászédtetek mégis?! — orditá Retezár dühtől tajtékozva, és irtózatos káromkodás tört ki ajakán.

Csámics sietve csapta be a kapú ablakát és azt jól elzárta. Ugyan e pillanatban rettentő mennydörgés rázkódtatta meg a levegőt és a villám kétszer is lecsapott a szomszédos nagy jegenyefákba. Retezár rémulve kullogott el az «örmény-ház» elől a faluba.

Aztán elnyelte az éj sötétje a sorsa, és soha ember többé nem hallott róla. . .

* * *

A szép Retezár Kata lakodalma, hét megyére szóló vigaság volt

Mert tudni kell, hogy a Csámicsék sok arany- és ezüst-neműje mind, pénze, mind a Katáé lett, s a két szentes öreg jóformán mit se tartott meg magának.

A szegény grófi hadnagyból, gazdag gróf lett, ki mindig hálás, egyformán lángoló szívvél zárta szívére az ő »örmény asszonyát.«

Igy olvastam egy régi könyvben, melynek lapjait egy öreg barát írta össze unalmában.

Törös Tivadar.



Utazás Orosz-Örményországban.

Ernest Chantre, a lyoni természetrajzi szertár másod-felügyelője tavál Káukasiában és Orosz-Örményországban járt. A tudós felügyelő, ki szülővárosának, Lyonnak tiszteletet szerez, Ázsia nyugati részében már harmad-ízben járt. Hat hónapig tartott ez a tudományos utazás, mit felesége társaságában tett meg. Haza térvén újtjáról, a »Lyon Républicain« című lapban ezeket közli:

Elindulás. Én — mondja Chantre — ezen utazás alatt nem foglalkoztam földvizsgálattal; én csak annak a tudományos megbízatásnak, mit a közoktatásügyi miniszter nőmre és reám bizott — tettem eleget. Utazásunk eredménye messze felülmulja várakozásunkat. Magunkkal hoztunk számtalan érdekes dolgot, emléktárgyat; hoztunk állat-, növény- és ásványgyűjteményt.

1881-ben tett második útam leírását e szavakkal zártam be: »A lepelnek, mely Kaukasia tudományos és ipari gazdagságát fedi, csak egy részét voltam képes felemelni; az a néhány részlet, mit a festői szép tájakból láttam, csak arra ösztönöz, hogy újra visszatérjek ide.«

Álmom megvalósult. Elhagytam Franciaországot; de ezen alkalommal nem egyedül tettem meg útam, hanem velem jött feleségem is, ki szavaival bátorított, tanácsaival istápol, szóval: tudományos kiküldetésünk védő angyala volt.

Márt. 22-én Marseillenél a Tigris gőzhajóra szállotunk. A levegő igen tiszta volt; a nap fényesen világította meg a tenger hánykodó hullámain és Frankhonunk festői szép tengerpartját. Gyönyörű volt tengeri útunk és Båtumba érvén elővettem szerszámaimat, melyek az állat-, növény- és ásvány-gyűjtésnél elkerülhetlenül szükségesek. Vittem magammal fényképezeti készüléket is. Tengeri útunk 15 napig tartott; a gőzhajó 15 óra alatt vitt el Båtumból Tiflisbe.

Tiflis nyugati Ázsia szép városaihoz tartozik, magas hegycsúcsoktól környezve a Kaukazus lábánál festői szép völgyben fekszik. 12 napot töltöttünk itt, hogy vezetőre és szolgára tehessünk szert; azután Elisabetopolisba (Kándzág)

vitt minket a gőzhajó. Itt kezdettem tanulmányozni Orosz-Örményország különböző népeit; sok néprajzi emléket gyűjtöttem, aztán átmentem Bákuba.

Báku-t, a kőolaj városát, bányái kiváló ipari központtá tették. A város piacán olyan apróságokat vettem, miket Közép-Ázsia népei készítenek. Báku a transzkaukasiai vasút végpontja.

A kurai halfogók. Bákuból Kura folyó torkolatához mentünk, mely a Káspi-tenger partján igen jelentékeny folyó és a lyoni kereskedőktől kapott ajánlólevelünk előmutatása mellett meglátogattuk az itt épült halfogókat. Millió meg millió itt a halak száma. Felvágják minden halnak hasát, kiveszik a káviárt (cháveár), aztán hordókba rakják és Astrakanba (Ázsderchán) küldik. Ez a kivitel központja. E halfogókban sokféle halra tettem szert. Az örmények igen szívesen fogadtak. Egyik halfogó-tulajdonos, az örmény Mutháfeán segítsége mellett gőzhajóval felmehettem a Kura folyón az Áráksz torkolatáig. Télen e hal a tengerben van; ellenben nyáron fölmege a folyóba.

Az ország belseje. Árákztól Susiba mentem, mely hegytetőn épült igen szép kilátással bíró város. Véglegesen itt rendeztem el karavánomat, mely kivülem nemből, a tolmácsból, szolgából és a holmimat meg eszközeimet hordozó 11 baromból állott. A fényképészethez tartozó tárgyakat két ló vitte. Susi és Geokcshá (kék vizek) tava közt terül el a Kárábágh hegység. E vidéken posztógyárak is vannak és az orosz itt lóistállókat tart, melyek tele vannak szép lovakkal; e lovak arab és thurkmen lovak vegyülékei.

Az emberi typosokat vizsgálva itt tatár fajra is akadtam; ezekről fényképeket is csináltam. Folytonos hegyek környeztek. Elérkeztünk Geruni nevű szép, örmény városba, a hol érdekes nép lakik. Az egész úton a neves Sáh-Ábász által elpusztított ezer meg ezer zárda romjai közt talált iparczikkeket gyűjtöttem.

Júniusban hagytam el Kárábágh-ot és beléptem Zánkeázurba, mely a világ egyik legszebb erdősége. Itt agancsokat, vadkecske és más állati és réz-darabokat gyűjtöttem. Ebben az erdőségben sok rezet termelnek. Főlelő-

helyek: Bák-Khent, Khávárt és Kháthár. A réz kénnel vegyülve fordul elő. Azt megégetik azután öszvérekre rakják és Kándzág-ba (vasúti állomás) viszik, mely 100 kilométernyi távolságra fekszik. Találhatók ott olyan sós vizek is, melyek a saint-galmiei és vichyi ásványvizekhez hasonlók, de nincsenek használatban.

Bák-Khentből az Áraksz völgyébe szállottunk le. A rettenetes meredélyeken akárhányszor le kellett venni a lovagról a terüt és mi vittük azt.

Ászdádzor faluba, mely a baracznak hazája, érkezve újabb kellemetlenséggel találkoztunk. Itt minden igen jó lett volna, csak a hőség volt égető; aztán megrohantak a kiállhatatlan perzsiái bolhák és a töménytelen szúnyogok. A leplek, miket a szúnyogok ellen használtunk, nem védhettek meg minket; boszankodtunk eleget, sőt sirtunk is, mert ezen élősdiek miatt nem is alhattunk. Itt főnséges borok teremnek, melyek vetekednek a bordeaux-i és xeresi borokkal. Hoztam magammal e borokból kostolót, valamint a bokrokban talált kigyókból gyűjteményt. A folyók hosszában virág szegélyezte úton haladtunk tovább. Jól kipihentük magunkat Migri örmény faluban, honnan veszélyes szorulatokon át eljutottunk Ordubátba. Itt az Áraksz 100 méter magas szikla mellett halad; lovaink csak nagy nehezen mentek át, egyik ló bele is esett. A tatárok egyik főlebbvalója igen szívesen fogadott; elvezetett a selyemgyárba, mit csodálkozva néztünk meg.

A selyemgyár. A gépek mind Lyonban készültek, 100 tatár férfi sodor és 100 tatár asszony fon; de ez kivétel, mivel itt az asszonyok munkátlanul a föld alatt tartózkodnak. Külön engedélylyel fogadták be a fonodába az asszonyokat, de avval a határozott kikötéssel, hogy a számukra kijelölt helyre férfi ne tegye a lábát.

Ákulisz városában, hova eljutottunk, van sok nyugalomba ment milliós örmény, kik közül többen — mivel Marseille-ben laktak — francziául is tudnak. Ákuliszból Dsulfába (Ó-Csughá) érkezünk. Persia ezen határszéléről táviratot küldöttem családomnak, minden szóért egy frankot fizettem.

Náchicsévánon át egy csinos tatár városba mentünk, hol régi zárda-romokat fényképeztem le. Végre megállapódtunk Erivánban; itt újra szerveztem karavánomat, hogy Ararát csúcsait meglátogathassam. Átmentünk a nagy csataterre, Áralis és Szardárbuláchba, hol néhány napot töltöttünk. Erivánban határőrző kozakok vannak, melyek sátrak alatt tanyáznak. Itt kurdok is laknak, melyek pásztor-kodással foglalkoznak. E néplajok minket szívesen fogadtak. Köveket, növényeket, ugyszintén számtalan régiséget gyűjtöttünk tőlük. Nőm mohamedán asszonyokat fényképezett le és rajtok koponya-méreteket eszközölt. Aztán megmásztuk az Ararátot; a csúcsát el nem érhattük, hanem 3.500 méter magasságban megállapódtunk; itt a hőmérő 0 fokot mutatott; 15 napot töltöttünk itt fent és több tájkép felvételt eszközöltünk, aztán leszállottunk a török-orosz határon Ikdir mezejére. Itt kozák katonák igen érdekes tájékoztatást nyújtottak nekünk e vidékről. Ikdirből Orosz-Örményországba mentünk és Goghpb-a értünk.

A só hazája. Itt van a sóbányák hazája. A minket környező hegyek egészen sóból állanak. A sót éles ásókkal vágják és különböző darabokra aprózzák. Szamarak szállítják tova a sódarabokat. Erivánig, a hová visszatértünk, egy csepp édes vizet nem kaptunk. Negyven fokú meleg, szúnyogok és sós víz; ezekkel kellett küzdenünk. Alig voltunk képesek szomjúságunkat dinnyével és éretlen kajsi baracczkkal bár némileg — enyhíteni.

Július 14. Nemzeti ünnepnapunk Goghpb-ban talált. Ki nem tűzhetvén háromszínű lobogónkat, kitettem azt sátrunkra; kis ünnepet csaptunk és helyi bort iszogatva vig asztal mellett időztünk.

Megállottunk E c s m i á d z i n b e n, mely Transkaukasiának Rómája gregorianus szerzeteseivel, zárdájával és kincseket tartalmazó levéltárával. — Erivánban újra élelmet vettünk magunkhoz, hogy a Geokhcshá (Szeván-) tó déli részén levő negyeket tatár karavánunkkal meglátogassuk. Itt 2—3000 méter magasságban kurdok laknak.

K é g h á r t i - b e n nevezetes zárdát üdvözlöttünk, melynek temploma és kápolnája sziklába van vésve. Midőn ide érkeztünk, nagy embersokaságot találtunk itt. E zárda búcsú-

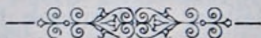
járáshely; azt hiszik, hogy az emberek és állatok természetlenséget e hely megszünteti. Ezeken kívül még számos beteg, — kik itt gyógyulást keresnek — látogat el ide. A Széván-tó partjairól nem kis számú madár- és más állatgyűjteménnyel távoztam.

Új-Bájázidben hagytuk lovainkat; 12.000 kilométer utat tettünk és szekérrel tértünk vissza Tiflisbe. Míg Eri-vánból gyűjteményeimet és ládáimat elküldötték, Tiflis környékén tettünk kirándulást. Áuguszt 8-án a Tigris hajóra szállottunk, mely Marseillebe vitt minket.

Otthon rokonszenves fogadtatásra találtunk; nőmet a szó szoros értelmében előzönlötték virágokkal.

Megismerkedtem Orosz-Örményország különböző népfajaival, sajátosságaival. Mi ezen kedves országban örmények ajánlásával, örmények vezetése mellett tettük meg útunkat. A derék örmények igen előzékeny fogadtatásban részesítettek. Reményem, hogy megbízatásomban eljárva nemcsak a tudománynak, hanem az ethnographiának is szolgálatot tettem.

Sz. K.



I. Choszrov király.

II.

Parhiában a hatalomra törekvő, önző tusák folytán az ügyek nem folytak csendes medrökben. Caracalla berontott oda hadizenet nélkül. Pusztitva s a védtelen népet lekonczolva még elég hiú volt arra, hogy »parthicus« czímet biggyesztszen csinált virágai közé. De a meglepettekre nézve is elérkezett a visszatorlás ideje s Ártában a cselekvőség tetére lép. Ezalatt Macrin a testőrsereg egyik parancsnoka, fölbérel egy századost, ki a szörnyeteg Caracallát épen útközben, midőn Luna tiszteletére Edessából Carraeba utazik, meggyilkolta 217-ben. A testőrség, minthogy a párthusok dühösen előnyomultak, Macrint kiáltotta ki császárnak. Ez Syriában Ártábánnal összecsap; két napig tart a véres csata, a római sorok meggyérültek; okvetlenül tehát szükséges megmenteni, a mi megmenthető. A kezdeményezést

az egyezkedésre Macrin tette meg, hajlandónak nyilatkozván a foglyok és elfoglalt részek visszaadására, továbbá a pusztítás és zsákmányolás okozta károk megtérítésére; mely pontok elfogadtatván a parthus 9 millió tallérral tért vissza. Ezen békekötés alkalmával Armeniának szintén szerep jutott; Choszrov jogainak elismerését kivívta.¹⁾

A következő évben Macrin megöletett s míg Heliogabalus a császár s a nap-isten főpapja gazság tekintetében valamennyi szörnyeteg elődeit fölülmulta, azalatt Armeniában pihentek az események.

Parthiában a kedélyeket elmérgesítő párttusák véget nem értek, melynek szövedékeiből Armenia sem bontakozhatott ki; minthogy e két államban az események szoros összefüggésben állanak.

Az 'arsacida'-házat komor fellegek fenyegették. Ártában gögös magatartása által a vizet az elégületlenek mal-mára hajtotta, kik közül egy persepolisi igénytelen perzsa katonának, Sásánnak fia: Artaxerxes (Ardasir) satrapa kiváló tiszteletet tudott maga iránt parancsolni. E nagyra-törő férfiú nemzetfeleiben a Dariusok fényes múltja iránti elfojtott lelkesedésnek szikráját lángra élesztvén, kitüzte az elodázhatlan nemzeti törekvés zászlóját és kétszeri össze-csapás után a nemzet a diadal dicsőségében tünt fel. A nagy Arsaces által alapított Parthia 475 évi fennállása után a harminczadik Arsacida fejedelemmel, Ártábánnal vérében fetreng s az államok sorából kitöröltetvén a parthus adozója lett a megifjult Persiának, mely Artaxerxesben az első Sassanida királyt üdvözölte.

Eddig Armeniában és Parthiában közös dynastia uralkodott. Igaz ugyan, hogy épen e viszony képezte gyakran a két állam között a viszály almáját, amiért oly sok bajon ment keresztül a szegény haza; mindazonáltal a közös ellenséggel szemben az összetartás szüksége érvényre emelkedett s a legtöbb esetben ezen 475 évi dynastiai közösség Rómának rettegése volt. Az erőknek ily megbénulása

¹⁾ La paix fut acceptée et les Arméniens firent en meme tems leur accomodement aux memes conditions. Hist. univers. Comp. par Ord. des Mesd. de France. Paris. T. VII. p. 224.

közepett Choszrovnak aggodalmai elég indokoltak voltak, és valóban Artaxerxes fenyegető állást foglalt el szomszédai, kiválólág az arsacidaházi örmény király irányában. Mindkettő egymás ellen fegyvert kovácsol. Choszrovot már aczéljelleme mintegy kiszemelte arra, hogy e válságos időben vezér legyen a megbukott rokonház elveszített jogainak visszaszerzésében. Nem is első eset ez, hogy Armenia királya, a valahányan annyi felé huzó párthus kir. család vitás ügyeibe, mint rendező lép föl. E tekintetben a történelem Ábgár multjára, mint útmutatóra tekint. Azonban Choszrov vérző szívvvel kényszerült tapasztalni, hogy a kegyelem szolgálkenyereért kétrét hajló érdekletteknek öngyilkos rövidlátásán és bűnös tétlenségén az ő közvetítő tevékenysége szilárd szirtbe ütközött. Megérkeztek ugyanis követei, kiket a chusok ősi honába, a dicső Báhlba küldött volt, hírt hozván, hogy csupán Véhszádsánnak, a báhli „Káren-arsacida”-ág fejének volt bátorsága a figyelmeztető intésre, a dermedtő halálszunnyadás karjaiból kibontakozni; ki is már összes családjával és csapatjaival megindult országából és siet a király seregével egyesülni. Artaxerxes éles szemmel vizsgálta minden mozdulataikat s azon, reája nézve kellemetlen dolog nyomába jött, hogy a feloldhatlan egységbe olvadt „Káren-ág” jobb időt remélve Choszrov köré csoportosulandó már útban van. Emiatt teljes rettentési rendszert állítandó egy csapással az egész családnak férfiágát kiirtotta; egyedül a törzsfőnök kiskorú fia Berozámád siklott ki a hajhászok kezeiből, kit Purz, a ház hive a vérfürdéből kirántott és elvitt a chusok, vagyis a közép-ázsiai euthalita hunnok országába, hol királyi rokonai házában neveltetett. Ez lett törzs-apja a Kámszárók nemzetségének Armeniában.

E rémtörténet hírére Choszrov sikra szállott annyi erélylyel, hogy ellenfelét az örvény szélére taszítá, ki ily helyzetben is birt elég ügyességgel, hogy onnan szerencsésen megiramodjon 230-ban. Azsiában a rómaiak azt hitték, hogy a perzsa, kivel Choszrov ily nagy iskolát járatott ki, az aggodalmaskodás terére lépett; Choszrov ez ügyről szabatosabb tudomással birt; mert minden titokzatoság mellett átszívárgott a hír, hogy a vert fél erőt gyűjt

új alapokat teremteni s legott tudósítást tőn Rómába, hogy a szerencse kedvence elhagyva a felüdülés végett eddig őrzött védsánczait, nemcsak Armenia, hanem elnapolt tervének kivitelére vagy is a birodalom ázsiai birtoka ellen indul.

A birodalom ura nem a baromi Heliogabalus volt, hanem annak fivére Alexander Severus, ki a negyven évi zsarnokság alatt a szétfoslásnak kitett birodalmat nemesebb öntudatra emelte s a fegyelem hiányát a hadseregnél helyreállította. Eszerint Choszrovval frigyessülve szavára hallgató haderővel állott ő résen, midőn Artaxerxes az Eufráton kényelmesen átcsoszog és Syriához közeledett. Tudott ám fenyegetődni is; mert volt 120 ezer kitünő lovassága, kevesebb számú lomha gyalogsága, mely bérencz tömeget a zsákmánydüh hajtott össze, ezen kívül 1800 hadiszekere és 700 elefántja. E magasságban elszédülve, a színe-javából kiválasztott 400 követé által Antiochiában a császár előtt e követeléssel lépett föl: »A királyok királya parancsolja a rómaiaknak, hogy ürítsék ki Syriát és Kis-Ázsiát egész a Fekete- és Aegei-tengerig, hogy így a perzsáknak át legyen engedve azon birodalom, melyet őskirályaik, Cyrusnak utódai birtak azon erőszakos megtámadás napjáig, melyet Nagy Sándor eszközölt.«

Ez előadásra minden fül megcsendült, s mihelyt a fenhéjazó szó végét érte: elkezdődött a munka. Severus a követeket Phrygiába számüzte, hogy földet műveljenek, Mesopotamiát elfoglalta; erre összecsaptak s a legmakacsabb harcz után a perzsa véres fővel távozott. A tovarobogó hadi kocsiváratok kergető győzők többnek birtokába jutottak. Tízezer lovasság gyepre ültetett, kétszáz elefánt elset, háromszáz kézre került 234-ben. Így vallotta Artaxerxes a leggyalázatosabb kudarcot. A fáradalmat megunt rómaiak nem nyujtának kezét Choszrovnak, hogy föltetésék a zárkő azon épületre, melyet együttesen emeltek. A tervezett három oldalról támadás elmaradt, mert a római sereg ezt kikerülendő tisztjeit leölte. Al. Severus »párthus és perzsa« címét nyerve s négy elefánt által vonatva diadalmenetet tart, de azért Persia döntetlen áll.

A góth eredetű s kanászból lett durva Maximin császár, ki jótevőjét Severust megölte, Ázsia sorsáról nem

sokat töprenkedett, jelmondatához hiven »minél nagyobb, annál munkásabb« volt a negyven font hús és 40 icze bor fogyasztásban mindennap. Ezt a testőrség ölte meg, ugy szintén Maximust és Balbinust is, mint a senatus teremtményeit. A belviszonyok rongáltsága miatt ugy lehetek tekinteni a római birodalmat, mint kis fellegecskét s Artaxerxes hitte, hogy az reája nézve nehéz felhővé ki nem nőheti magát s felöltve az elbizakodás sarúját, elfoglalta Mesopotamiát és Syriát elpusztította.

A fiatal, szelid Gordianus császár őt viisszaszorította, a senatus neki ezért diadalt rendelt; azonban Eufrát partjain 244-ben hasznos életét bűnös kéz oltá el. Gyilkosa és utóda az arab eredetű Fülöp nemcsak alább hangolt kívánalmakkal lépett elő, hanem Mesopotamiát a győzöttnek engedte azért, hogy e tartományt kiürithesse s a földzeti és őrségi csapatokkal megerősödvé állását sikeresebben biztosithassa. Földre fektették tehát a római hadjeleket a perza előtt.

Az ügyet Armeniának kellett befejeznie. Tíz évig zaklatta Choszrov az örvjögő perzsát. Miután a változó esélyekkel járó hadfolytatási ügyben annyira haladott, hogy Albania, Iberia, a káspitengermelléki népek, ugyszintén a saját őrhelyeinek: Armenia szorosainak megnyitott kapúin átvezetett temérdek hűnsereg¹⁾ bizalommal seregelték körülötte: a perza lovasságnak az összecsapás első hevében való rettenthetlen lelkesülése lohadni kezdett.

Bármint erőködjék a »királyok királya,« a hullák torlaszain át könyörtelenül közelg hozzá s vállaira teszi véres kezét a rideg valóság. A látvány, miszerint a bizalmatlóság befészkelte magát megtört emberei közé, lezuhanyozta kedélyét, ellankadva az oly nehéz csapásokkal sujtolt perzsahad, a csüggedő levertség zászlója alatt tolongott Choszrovtól üldöztetve India határaihoz.

¹⁾ Csákêdsián, Örm. tör. 110 l. — Apri le porte degli Alani, e quello del suo stretto (delle porte caspie) e da quelle fece usare gli Unni ed incorrere ne' confini di Persia. Storia di Agatangelo. Part. I. Ez utóbbi történész méltán nevezi a Káspikapukat Choszrov-szorosának; mert e címre a királynak támpontot nyujtott azon túlsuly, melynek már ezelőtt a kazárok legyőzésével elemeit nyerte.

Choszrov a soká számüzött csendesebb napok beálltával Persia beljéből Atropatene tartományba vonult, hogy ott fáradt tábora magát kipihenje 253-ban. Innen fölhívást intézett a nemzethez, mely élénk mozgalmat idézett elő. Óriási tömeg hullámszik a hét bálvány székvárosa Pákáván felé; hosszú sorokban érkezik a fényes küldöttség, mely a király parancsára a zsákmány ötödrészét hozta hálaáldozatul; hozta mindazt, a mi értékes és példányszerű volt, u. m.: keleti gyöngyöt, arany-, ezüst ékszereket, aranyhimzetű öltönyöket, fölékesített áldozati állatokat, a bika, ürü, öszvér és kiválólág a nap tiszteletére, — melynek imádása kapcsolatban állott az öröktűz imádásával — a mén fehér fajából a legczimeresbeket, hogy az ezeknek vétől párolgó oltárok körül hálával köszönjék meg a győzelmet. Emellett a táborzó csapatok és segélysereg megkapták részöket, tele marokkal szórván a király bajnoki törhetlenségükért az ajándékot. Mintha csak egy sejtés volna a jövőbe, melynek méhében nagy események érnek, — hogy e nagy hadipompa között a nép millióinak ajkai oly mohon igyekeznek kiüríteni utolsó cseppig az ünneptor kelyhét. — Lássuk!

Artaxerxes kardja ketté törött. Kit sorsa India szélére hajtott, mérges tehetlenségben ugyan, de nem öntudatlan tétlenségben tölti napjait. Megjő neki is az étvágya, midőn hallja, hogy a szomszéd ily gazdag ebéd elköltésében andalogva kéjeleg. Nagy érdekében állott Armeniát, biztos önállóságának eme hivatott sírkövét megtörni, de jelen helyzetében nem képes magát megboszulni; gonosz úton tehát akarja elérni, a mit egyenesen ki nem vihetett. Még élénken foly a társalgás a szomszédban és ő bérenczet keres, kinek tört adjon kezébe, hogy az által az ő érdekeinek ellentétes uralkodó-házat kiirtsa. Anyagi előnnyel, kitüntetéssel kecsegtette perzsa satrapjait egyfelől, míg a pártusok ősi birtokának Báhlk¹⁾ koronájának fénykörével szinezte ki jövőjét a megaláztatásnak földjén tartozkodó Arsacidáknak, ha valamelyike közülök orozva megöli a

¹⁾ Kúsok földje, Báhl fővárossal. Ez az örmény kútfőkben néha Aria, népe 'árik' nevezet alatt jön elő. Chor. 2. k. 2 fej.

rokon armeniai aracidát. És találkozik egy, a rút önzés uralma alatt álló rangvadász, ki a kápráztató ígéretek felé fordul, s saját vérenek hóhérjai közé lép. E kalandor a báhli Szuren-arsacida-ág egyik tagja Ánák (örm: ólom, czin), ki tetteti magát, mintha Artaxerxessel ellenséges lábon állana; azért mint hontalan bujdosó egész családja és fivére kíséretében, álnok epedéssel, Armenia felé tart 256-ban. Artaxerxes gondoskodott arról, nehogy valaki észrevegye a cselt, mert emberei zavar és üvöltés között nagyjában ütik bottal a nyomát a hirtelen kiosonó párthusnak. Míg ezek történnek, Choszrov Atropateneből kivonulván a Kur folyó jobb partján Kálkálba tette át lakását, mely rendszerint a királyok télszaki tartózkodási helye volt. A megmenekült Ánák a legbensőbb vonzalomnak czimertábláját magasra emelve, magát bemutatván kiváló előzékenységgel fogadtaték. Mihelyt a tavasz szárnyas hírnökei vándorlásukból visszaérkeztek (257 Kr. u.), a kir. családdal ő is Válásá-bádra, a barátságos nyaraló székhelyre telepedik át.

Miután a király és az országnagyok kegyeibe befurta magát, kitűzött céljához ingatlanul egyengette az utakat, melynek folytán az országra virad egy siralmas esélynek napja. Nagyban foly a vadászat, minden a legnagyobb élénkség és vidorság árjai között megy végbe. A kegyhajhász ez elhatározó pillanatban kiváló érdeklődést tanusít a király iránt s fontos közlendők végett a kísérettől félrevonja. A becsületes arcú öreg a szép szavak ölelő karjain a csal-étekre száll, mire a legborzasztóbb kiábrándulás következett; mert agyonszuratva annak kardja által vérzik el, ki szívének kitünő gondját képezte. A nagy zürzavarban a czinkos fivérével lóra ülve nyilsebességgel eltűnnek; de a legnagyobb ellenség: a sikertelenség útjukba állott. A balsors Artaxata felé vezette őket, a hol a büntető igazság karjába kerülvén, az Árákszon át fekvő hidról a hóolvadás és erős jégzajlás miatt áradozó folyamba dobadtak. A koczka a hozzá tartozóira is elvettetett; mert a még lihegő király azokra is halált kiáltott. Erre aztán a nagy izgalom a vérboszu szenvedélyét fölszínre hozta, s a tömeg örvöngő harcot folytatott a szerencsétlenek ellen; nem is szűnt meg bakó lenni, miglen kor és nem különbség nélkül

kardra hányva örökre el nem bánt azokkal is, kik ártatlanok voltak.

Az üldözésnek vérfürdőjéből sikerült Ánáknak Okohi nejétől született két figyermekét biztonságba helyezni; az egyiket, kit Surenának hívtak, gyámatyja Persiába és onnan a chusokhoz vitte, a hol fölneveltetett nővére által, ki Tiránnak, az „euthalita-hunok“ Csovánsír nevű királya fiának volt neje. A másikat pedig keresztény dajkája Zsófia, egy dicső kor földerítésének zálogául cappadociai Caesareába vitte. Choszrov 44 évig uralkodott; a lap melyet a történelem könyvébe ígatott, hősiességéről s az atyátlanság könnyeit siró népének szeretetéről tanuskodik. Az ellenség mindannyiszor megszegyenülve rakta le előtte fegyverét s míg élt vaskeze nagy súlylyal nehezedett Persiának új államéletére. Halálának híre ama megrázkodtatott országot cselekvési erőre gyulasztva átalakította. Ama rejtélyes alak, mely a gombolyagot kezében tartotta, úgy hitte, hogy nincs oka többé takaródní, nagyban kezdett szerepelni. A visszautasíthatlan érdekközösségbe olvadt országnagyok nem késtek az aggasztó jelenségek ellen erőfeszítéssel munkálni. Az ország hadszertárrá alakult; mert számot vetve a körülményekkel, nem táplálhatták azon reményt, hogy Róma az őtet is érdeklő nehéz viszonyok könnyítésére kezet nyújtson; ott is a legszomorúbb állapotok uralkodtak. A germanok és frankok, góthok és scythák minden oldalról megtámadták a birodalmat. Mindamellet a kölcsönös jóakarat megvolt s ennek biztosítékaúl érkeztek is Phrygiából némi segélycsapatok. Az országnak ily szomorú képe tárul fel, midőn a perzsa »király fia« Sapor¹⁾ féktelen folyamáént árad elő. A megtámadottak a legelkeserűtebb csatákban az enyészni kezdő remény mellett is utolsó perczig bebizonyíták törhetlen hűségöket. A harcz eredménye iszonyú bukás lón. — E nagyszerű megrázkodtatás után a tájtékozó dühnek habjai neki rohannak a védtelen népnek, s e működési körben különösen szem előtt tartatott Choszrov házának kiirtása. Pusztító lángok világánál büszkén hirdettetett az erre vonatkozó rémparancs. A satrapák

¹⁾ Sah-pur: király-fi.

látva, hogy a folytonos új támadásra sorakozókkal szemben szerepök megbukott, Kis-Armeniába és azzal határos Cappadocia széleire vonultak, mely alkalmommal Mántáguni országnagy magának maradandó nevet szerzett a még gyermek korát élő Tiridát királyfinak hősi bátorsággal való megmentése által, kivel ez elnémitott időben Caesareába vonult. A családfőnek ezen emberiség parancsolta tényeért a Mántáguniak kiirtattak.

A perzsa kezét kardja markolatán tartva kevesebbire nem gondolt, mint a rómaiak ellen sikra szállani. Bevette Mesopotamiát, bevonult Syriába és Antiochiát égetve pusztította. Valerián császár legyőzvé a góthokat, azon kilátással kecsegtette magát, hogy a veszedelmes áradat terjedésének gátat vetend; de szerencsétlen balfogások jöttek közbe s Mesopotamiában 259-ben tönkre veretvén a békét pénzen vásárlandó kénytelen volt a személyes érintkezés útjára lépni. Ez alkalmommal foglyul ejtetvén rettentésül lánczokkal terhelten hordoztatott körül, s míg szép jelmondását »nem keményen, hanem inkább szeliden« fontolgatta, az a szomorú szerepe is jutott, hogy nemcsak lovászegényül, hanem zsámolyul is használtatott; mert az elbizakodott perzsa a fejére vagy hátára hágva ült fel a nyeregbe, pajkos élczczel reá olvasván eme szavakat: »Ez már a valódi s nem olyan rómaiféle, képzelmi diadal.« De belszervezkedési terveinek valóítására Armenia megnyugtatása nem megvetendő kellék volt. Ez okból, hogy a menekültek bizalommal ereszkedjenek karjai közé: pazar, békülékeny hajlamokat kürtölget. Az egész országon Cappadocziáig átvonul a gyujtó szó: »TérjeteK vissza s nyugodtan élhetek tűzhelyeitek mellett.« Erre a sovár tekintetek az anyahon felé fordulnak, hogy azt, siető gyógyításra váró állapotából kibontakozni segítsenek.

Visszatértek ők s velök együtt az életben maradt Aracidák, úgy szintén az országul szétszórt erődökbe menekültek s mindnyájan örökségükhöz jutottak. Ugy látszott, hogy derengeni kezdett; holott csak a harcz alakja változott. Az elmállasztás korszaka jött el. Ennek valóítására elődázhatlan szükségességnek ismertetett több százados kapcsokat leszedni s más gyűlölteket illeszteni; a hatalom-

szónak hideg lehellete előlte az ősi intézményeket. A tartományi helytartók állásuktól elmozdítottak s a hajlongásból szélesre hizott perzsák állították az ügyek élére. A mérföld- és határkövekről a dicső II. Ártásés név lesimittatott s azokra a hódoltatónak neve s állami jelzője tüzetett fel; az erődök leromboltattak. Sorban következtek a honi ist. tiszteletre vonatkozó megszorítások. A perzsák különösen imádták a tüzet, mint jelvét a világosságnak, mely utóbbi eleme az általok tisztelt legfőbb istenségnek. Azt tehát kedvteljesen vették, hogy Pákávánban Ormuzd vagy is a jó és a fény istenének tiszteletére öröktűz tápláltatott; de már Válárs király által ugyanott fölállított őseinek szobrai, mindannyi történelmi emlékek, összetörtetek; mert ezek folytonos óvásként állottak az országtipró hatalmaskodás ellen; hasonlólag bántak a nap és hold és más istenek bálványképeivel Ármávir és Ártaxátában. Midőn ekkép a haza gyermekei saját honukban hontalanokká lettek: a haza egyik érdemtelt fia, az Ámáduni-ak nemzetiségéből való Oda, Áni várának parancsnoka mosolyogva tekint az ellenség erőlködéseire, ki azt az ostromláshoz keveset értő embereivel körülfogva tartja s megzavart kedélynyugalommal várja a sásfészek beomlását. A hatalomnak egész súlya nem volt képes arra birni az aczéjl jellemű férfit, hogy az általa biztonságba helyezett királyleányt és a kir. kincstárt átszolgáltassa. Az ellenség elvégre is szégyennel távozott el a védfalak alól 260-ban Kr. u.

De Sapornak delelő hatalma hanyatlásnak indult. Balistus római vezér összeszedvén a sereg maradványait, Saport, ki új hadjáratában Caesareát is elfoglalta, Lycconiában tönkre verte, sőt még feleségeit is hatalmába kerítette. Az összehalmozott gyúanyagot növelte egy legérzékenyebb sértés, melyet a perzsa némely sarácen törzsek fejedelme, vagy is a palmyrai Odenatus ellen intézett. Hogy az elkeseredett kebel magát teljesen kiönthesse a rómaiakkal a legszorosabban egybefűződve Mesopotamiát visszafoglalta s a fogoly Valerián megszabadítása végett tovább vonult a birodalom beljébe s Saport megvervén Ctesiphon fővárosáig üzte (261 Kr. u.). Az egyedül csak fegyverjogot ismerőnek iszonyú helyzete a leigázott hon

ügyeire nézve is kedvezőbb kilátást nyújtott; csinján kezdett tehát azzal bánni. Nem fukarkodott az ígéretekkel, sőt mindent megtett, mi az anyagi jólétnek előmozdítására szolgálhatott. Ezen idő óta immár az ország gyakrabban beszélgett magáról. Ugyan is Odenatus, ki Gallienus császár által kormánytársul fogadtatott, megölettetvén, midőn Zenobia, az ő özvegye s talán bűntárs is a férj meggyilkoltatásában, a kormány gyeplőjét tele hévvel vezette, Armeniának a külügyekbe való befolyása nem jelentéktelenül termékenyedett. A kelet királynéja, amint magát czimezte, fegyvereit Róma ellen fordítá. Nem is volt a birodalomnak ennél szerencsétlenebb időszaka, midőn Gallienus császár tétlensége következtében minden oldalról bitorlók egymást irtva, támadtak fel, kik egy hasonló athenaei esetre vonatkozással »harmincz zsarnok« nevezet alatt ismeretesek, jóllehet számuk nem ment annyira. A perzsa, kinek pöffeszkedését a gonosz napok lehütötték, jónak látta a nagy vezér és tudományokban nem járatlan fejedelemlőnek szobrok és föliratokkal ékített palmyrai csarnokai elé kitárni barátságos érzelmeit és ígéreteit.

Armenia Persiával szemben való mostoha viszonya daczára ekkor nem épen gyümölcstelen örködést fejtett ki jogai mellett, és hogy amannak nem törpült játékszerévé, élő bizonyítványai voltak követei, kik Palmyrában¹⁾ nem csupán betekintési szabadalommal, hanem mint élet-elemmel bíró fél, a perzsa küldöttekkel együtt résztvesznek a tanácskozásokban; amellet Zenobiának segélyserget is állított ki; csakhogy a nagyratörő nő épen a legkedvezőtlenebb időben ragadtatta magát a meredélyes útra.

¹⁾ Palmyra várost, Mesopotamia és Syria között az arab sivatagban, három napi járásra az Eufráttól — Salamon király építette, hogy az utazó karavánoknak enyhet nyújtson. A Seleucidák alatt a történet semmit nem jegyzett fel róla, a világtól mintegy elszigetelve megtartotta függetlenségét, sőt Róma és Parthia vetekedve kereste barátságát; ekkor a megvesztegetett sarácenoaktól is elhagyva urnője, mint menekvő, elfogatván fölékszerelve nyakán és kezén aranylánczokkal és annál borultabb kedélylyel kénytelenített Aurelián diadalmenetének fényét emelni; de alig hangzott el az örömsaj Tiber környékén, állásához illő földbirtokot nyert. Palmyra, minthogy lakói a római őrseget meggyilkolták, összeromboltatott. I. Cantu, 6 k. 423 l.

A birodalmi folytonos belviszályok korszaka véget ért s 270-ben a pannoniai származású Domit. Aurelián kiáltotta ki császárnak, ugyanaz, ki Traján hódításait a Dunán túl — Erdélyt és Havasalföldet — föladván Palmyrát ostrom alá vette.

Az általános forrongás nagy zsidójában Aurelián, a birodalom helyreállítója — a hajlott korú és szelid Tacitus és ennek fivére Florianus megölettetvén — a jó fejlődési tulajdonok birtokosa vette föl a bíbort. A közelmúltnak intő szózata és Probusnak Galliában a frankoknak a Rajnán túl való űzésével eszközölt vívmányai ezer torokkal kiáltják Persiának, hogy siessen a helyzetet figyelemre méltatni. Eljönnek tehát követői és Probussal békeségre lépnek. Az alább szállított perzsa igények hatása alatt Armeniában is a háborgó kedélyek pihenni mennek, hogy az események meddő lánczolatán át lépésről lépésre haladjon egy boldogabb kor fejleményeinek útjára.

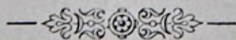
Markovich Jakob.



Egy örmény ifjú, ki a kalkuttai egyetemen tanult.

Az angol kormány Indiában három egyetemet tart fenn: Bombai-, Madras- és Kalkuttában. — Az idén egyetemi vizsgálatra (Kalkuttában mindig tartanak ilyen vizsgálatokat) 9000-en (kilenczezeren) jelentkeztek. A kalkuttai örmény akadémia 12 ifjút küldött erre az egyetemre, kik közül hat örmény. A havi írásbeli vizsgálaton a 9000 ifjú közül csak 320-an kaptak jeles bizonyítványt; a 320 között 25 keresztény volt (5 leány és 20 férfiú). A husz jeles keresztény férfiú közül elsőnek tartják az örmény Széthián Jakab nevű ifjút, ki Új-Csughából való, 18 éves. A kalkuttai lapok nagy dicsérettel szólanak erről az ifjúról.

Hazám örmény ajkú magyar ifjai! kövessétek Széthián példáját és igyekezzetek, hogy mindig a jelesek közt tündökölhessetek.



Kisebb közlemények.

Közmondások és elmésségek. Ha a róka megdöglik, egy tyúk sem siratja.

Ne kérdezd a haltól, hogy mi történik a szárazon.

Gyutacs nélkül a legjobb fegyver is olyan, mint a közön-séges bot.

Csak arról gondolkozz, mit elérhetsz.

Ki házához szép nőt visz, az nyugtalanságot vitt házába.

Nemesség — érték nélküli régi portéka.

Meggyőződés — az állással változó árúczikk.

Eszmény — újalakú főveg.

Pénz — állandó barátság.

Barátság — láthatatlan valami.

Pénztár — Torricelli-féle ür. (A vidéki színészek némely napi bevétele.)

Levegő — a falusi tanító állandó tápláléka.

Színész — egy perczig király, gróf, gazdag, szegény.

Fül — hallszerv, mely azonnal megsüketül, mihelyt a tulaj-donos tagjává lesz a kormánynak.

Az angol földrajzi társaság ülésén nem rég igen érdekes értekezést olvasott Pell ezredes Örményország földrajzáról. Erre lord Wolseley angol tábornok azzal toldotta meg az értekezést, hogy szolgálata hosszú ideje alatt ő is sok örménynyel ismerkedett meg. »Az örmények — mondá ez — igen fogékony és munkás nép, ezért a leggazdagabb nemzet Keleten. Cyprusban úgy, mint Egyiptomban sok örmény tiszt szolgált alattam. Értekező — a tábornok véleménye szerint — egyet elfelejtett megemlíteni és ez az, hogy az örmények a föld legjobb nyelvtudósai; a legutolsó örmény is beszél négy-öt nyelvet — jól. Egyiptomban örmény volt hadsegédem; ennél vitézebb és jobb embert nem láttam. Ez az örmény birt az angol összes jó tulajdonságaival, de nem volt meg benne a keleti ember egyetlen egy fogyatkozása sem. Kilencz nyelvet beszélt, csodálatos katona, tapasztalt ember, igen nagy emberbarát volt.«

Irodalom és művészet.

Udvari színház Teheránban. »Egy telem a persza fővárosban«, cím alatt dr. Kégl Sándor a »Vasárnapi Ujságban a teheráni udvari színházról is ír; melynek belső berendezését egy negyed-rangú vidéki theatrumhoz hasonlítja. A színháznak van udvari páholya, vannak zártszékei és karzata. Függsőnye csak kettő van és diszlete ugyanennyi. Az egyik egy közönséges persza szobát ábrázol, a jellemző kapcsos ajtóval, a másik egy utczarészletet a platán-boulevardről. A primadonnán kívül nincs más rendesen fizetett

színész, s így csak örmény műkedvelők játszanak benne. Ottlétem ideje alatt — írja továbbá a nevezett utazó — tiflisi örmény műkedvelők, a városi vállalkozó honfitársaikkal együtt, adtak elő perzsára fordított francia egyfelvonásos darabokat. Olykor átalakított, rövidített francia szomorújátékokat is adnak. Rendkívül humorosan hat a mult századbéli öltözetű harisnyás marquis-k szájában a virágos, képletes, művelt perzsa nyelv. A közönség a lehető legnaivabb; minden élczet hatalmas, falrengető tapssal fogad. Legjobban szeretik a bohozatokat, a hol lehet nevetni. A színészek két nyelven játszanak; a prózai részeket perzsául, a dalokat, énekeket örmény nyelven adják elő. Az udvari színész (egy francia nő) monologokat szaval, alig hallható selypesen. — Eredeti perzsa színművek (mint a nevezett utazó írja) nem léteznek, ha csak Fethali Akhondzade törökül irt perzsa tárgyú darabjait nem tekintjük ilyeneknek. Nehány Moliere és egy-két Shakespeare-fordításból áll az iráni repertoire!

Zenészeti hírek. A milanoi »Secolo« szép cikket ír Csuhádsián Tigrán újabb szerzeményéről, Zemire-jéről. Ez az olasz lap nagy dicsérettel emlékszik meg az örmény zeneszerző szép művéről, egyúttal közli Csuhádsián életrajzát is.

— Málezián Száthinig kisasszony »Hisádág Hálkhii« (Halkhi emléke) cím alatt igen szép zenedarabot irt. Azok, kik hallották, vagy zongorán ők maguk játszódták, elismerőleg szólnak ezen műről.

— A napokban látott napvilágot Merdsán »Reverie Orientale« című zongorára irt darabja. Szerzőnek, ki ő maga is zenetanár, ez már 108-ik szerzeménye. Élvezetes darab.

Kheoszeán »Aminie« cím alatt perzsa-indulót irt; »Lisette« című darabja salon számára irt mazurka. Mindkettő sikeres szerzemény.

A berlini műtárlat festményei közt látható az agg örmény művésznek: Ajváovszky-nak egy régebbi műve, melynek címe: »A vizözön.« Mint olvasóink már tudják, e művésznök a legjelebb tergerfestő.

Közgazdasági élet.

A moszkvai kiállítás. Középázsiai kiállítás nyílt meg márczius hó végén Moszkvában, oly célból, hogy a közönséget az illető országok gazdagságával megismertesse. A kiállítás a császári történelmi museum palotájában tizenhét helyiséget foglal el, s négy hónapig marad nyitva. A főterem egy valódi ázsiai árucsarnokot (bazárt) képez.

Kelet némely iparágairól tartott minapában előadást Vábéry a fővárosi iparosok körében. Fejtegette Ázsia iparának történeti fejlődését és elterjedését, megemlítve, hogy keleten az ipar

már akkor több remek munkát hozott létre, mikor Európában még bőrökbe burkolódtak. Az ázsiai legrégebbi ipar Indiában keresendő, innen ment át Persiába, Kis-Ázsiába, Syriába, s így jutott el azután hozzánk. Ez az ipar természetesen csak házi ipar volt, s nem állhatja ki a versenyt a nyugatival. Keleten a czéhhez hasonló rendszer uralkodik. Minden czéhnek van egy főnöke, ki igen hatalmasan oltalmazza az iparosokat az idegenek ellen. A rézművesek rendkívül finom, művésziiesen kivésott edényeket készítenek. Az ötvös-munkák különösen a Kaukaszban voltak leghíresebbek. A kardkészítés tulajdonkép perzsa eredetű. A keleti szövött árúk két-három száz esztendeig eltartanak; a selyem pedig — az igazi selyem — csak keleten készül. A szőnyegek közül a turkomán szőnyegek a legfinomabbak. Az ily igazi szőnyegek valódi ritkaságok és mesés drágák. Ezek ugyanis újszülött tevéborjú szőréből készülnek, melyet több napon át tejben forralnak. Híresek az angorai kecskék szőréből készült szőnyegek is. — Vámbéry szerint az angolok nagyon elterjedt importja elnyomja a keleti népek belföldi iparját.

A saloniki szőrme-üzlet különböző ágai (nyest, nyuszt, vidra, görény, róka, farkas, vadmacska, borz), mint a »Kereskedelmi Közlemények«-ben olvassuk, főleg az idei zord tél folytán nagy keresletnek örvendettek. A Macedoniából és Albaniából, de főleg a Monasztir környékéről érkezett árúk azonnal vevőre találtak. Legnagyobb mennyiségben a lipcsei piac vásárol, míg hazai szücsárúsaink legnagyobbbrészt viszont Lipcsében vásárolnak. Közvetlenül Saloniki-ban csak igen keveset.

Mi újság az örmény világban?

Dr. Pátrubány Gergely királyi tanácsos, Budapest főváros nyugalmazott főorvosa jún. 3-án hunyt el. Eszével, szorgalmával önerején emelkedett fel. Hasznos életet élt, sok jót tett. A hazában benne egyik tevékeny, derék fiát, Erzsébetváros pedig — melynek falai között ringott bölcsője — egyik büszkeségét veszítette el. Áldott legyen emléke!

Két nagy halott. A híres örmény színész Ádámján Péter, kinek arczképét és életrajzát folyóiratunk idei évfolyama közölte, jún. 14-én meghalt Konstantinápolyban 42 éves korában. Ádámján, kinek utólréhetlen művészetét nem egy ország bámulta, nemcsak a színpad deszkáin aratott hervadhatlan babérokat, hanem a festészet és költészet terén is fényes jeleit adta kiváló tehetségének. Ádámján halálával — a külföldi örményeket nagy veszteség érte.

Má kár, ki a »katholikosz«-i székéből 6 évig kormányozta a nemegyesült örmény egyházat, ápril 17-én adta vissza jó lelkét Teremtőjének. — A legújabb katholikosz választás 1885. ápril 17-én történt. Krimian kapott 50, Murádián 42 és Áségián Choren 18 sza-

vazatot. A czár a jelölést visszavetette, és azt kívánta, hogy az új választás alkalmával Mágárra is adjanak szavazatot. A második választás első helyre Murádiánt és a második helyre Mágárt jelölte. A czár 1885 ápr. 21. Mágárt nevezte ki, kátholikosz'-nak. — Mámigonián Mágár, Mus vilajet Bulánégk kerületének Thezud falujában 1813. ápr. 6-án született. Iskoáiának elvégzése után a papi pályára lépett. 1843-ban Ecsmiádzinben vártábéd, 1851-ben püspök, 1861-ben Iberia és Imereth felügyelője. György kátholikosz halálós ágyán kátholikoszi helyettesnek nevezte. 1883-ban a czár koronázási ünnepélyén ő képviselte Moszkvában az örmény nemzetet. Kátholikoszszá történt kinevezése előtt Besarabia érseke volt. Sok kiüntetésben részesült. Az egyháziak úgy, mint a világiak meg voltak elégedve kormányzatával. — Hirtelen halt el ápril 17-én; az nap reggel felöltözött, a szolgálta bevitte theáját; de alig lépett ki, a kátholikosz kiadta lelkét. Az elősietett orvos már nem segíthetett rajta. Húsvét napján (6-naptár) ment véghez nagyszerű temetése. »Ne sirjatok, hogy megfosztattatok ettől a tevékeny élettől; mert ez a halál: halhatatlanság... Készülj, oh ember, itt e földön, hogy a más világon méltó légy egy jobb életre; ott mindenki érdem szerint fog megjutalmaztatni«... A koporsót virág és ezüst koszorúk borították. Igen sokan voltak jelen a temetésen. Ott volt a tartomány kormányzója is. Több város és testület küldött képviselőket a temetésre. Részvétáviratot küldöttek Jeruzsálem-, Tebriz-Tiflisből, Konstantinápoly-, Teherán-, Smyrnából és a t. — Az új kátholikosz választás 1892 ápr. 17-én lesz.

Kurd lovas ezredek. A porta elhatározta, hogy Oroszország példáját követve, ázsiai birtokainak fegyverfogható lakosságát katonai szolgálatra kötelezi. A szultán rendeletére Sakir pasa az álásgerdi, bájázidi, musí, erzerumi stb. határtartományok kurd törzseiből huszonnégy lovas-ezredet képez, kurd tiszték vezetése alatt, az oroszországi kozák csapatok mintájára. Ama törzsek, melyek a huszonnégy ezredet kiállítják, minden egyéb köztehertől mentesek. Úgy vélik, hogy egy esetleges orosz-török háborúban egy újonnan szervezendő kurd lovasság jó szolgálatot fog tenni a czár kaukázusi hadcsapataival szemben.

Bákuban hajótársaság alakult. A társaság egyik új hajója, mely Armájisz nevet visel, 210.000 rubelbe került. Egy másik hajó Ráffi nevet fog viselni, és októberben készül el; 112.000 rubel az ára; 30 ezer but terüt bir el, míg az elsőre 60 ezer but terhet lehet rakni.

